

СУДОВА ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА ЯК НАВЧАЛЬНА КОМПОНЕНТА ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОГО ФОРМУВАННЯ ЛІКАРІВ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ СУДОВО-ВЕТЕРИНАРНИХ ЕКСПЕРТІВ У ДЕРЖАВНИХ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Яценко Іван Володимирович,
доктор ветеринарних наук, професор,
провідний науковий співробітник Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків, Україна

Актуальною проблемою вищої школи України є поліпшення якості та підвищення рівня викладання дисциплін (навчальних компонент) з одночасним пошуком прогресивних методів організації освітнього процесу. Це передбачає застосування новітніх способів отримання інформації, розширення арсеналу існуючих підручників, навчально-методичних посібників, у т. ч. електронних, та інших джерел інформації, а також підготовку фахівців за новими спеціальностями, котрі є актуальними в новітніх реаліях [1].

Нині особливо актуальним питанням є зв'язок науки і навчального процесу у закладах вищої освіти з виробництвом [2].

На факультеті ветеринарної медицини Державного біотехнологічного університету (м. Харків) це питання реалізується у різних напрямках, проте проілюструємо його на прикладі взаємодії зазначеного Університету із Національним науковим центром «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків).

Так, у 2019 році за ініціативи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» у системі спеціалізованих установ Міністерства юстиції України відкрито новий вид судової експертизи – судово-ветеринарну експертизу, котра займає особливе місце серед існуючих видів судових експертиз [3].

У зарубіжних країнах на різних континентах вона давно і добре розвинута, а також забезпечена необхідними ресурсами [4–5].

В Україні не дивлячись на її «молодий вік», вона вже стала основним каналом, який забезпечує судочинство новітніми досягненнями у галузі ветеринарної медицини [6–7].

Проте процес підготовки судово-ветеринарних експертів є технологічно складним, багаторівневим і відповідальним. Якщо розглянути генез цього процесу, то свого розвитку він набуває у закладах вищої освіти, які ведуть підготовку лікарів ветеринарної медицини і закінчується у державних експертних закладах Міністерства юстиції України, у яких лікар ветеринарної медицини з освітнім ступенем спеціаліст чи магістр, який має намір отримати

кваліфікацію судово-ветеринарного експерта, проходить експертну підготовку за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», а також процес атестації та отримує кваліфікацію судового експерта із вище зазначеної експертної спеціальності після чого самостійно на професійній основі здійснювати судово-експертну діяльність з проведення судово-ветеринарної експертизи.

У зв'язку з цим перший етап підготовки майбутніх фахівців, у т. ч. у галузі судово-ветеринарної експертизи, у закладах вищої освіти України має надзвичайно важливе значення. Так, у системі підготовки лікарів ветеринарної медицини у закладах вищої освіти України навчальним планом передбачена навчальна компонента (дисципліна) «Судова ветеринарна медицина», яка посідає особливе місце серед різних фахових дисциплін за спеціальністю 211 Ветеринарна медицина, адже потребує знань з навчальних компонент (дисциплін) як базових і клінічних (основна група знань), так і знань законодавчих механізмів забезпечення організації і проведення судово-ветеринарної експертизи (допоміжна група знань) [8]. Співвідношення основних та допоміжних груп знань визначає у перспективі вид, термін та інші особливості підготовки судово-ветеринарних експертів та присвоєння їм відповідної експертної кваліфікації у державних спеціалізованих експертних установах Міністерства юстиції України [9].

Так, судова ветеринарна медицина – це комплексна наука, яка містить систему наукових знань про закономірності виникнення, способи виявлення, методи дослідження і оцінки ветеринарних фактів для повного і всебічного аналізу обставин, пов'язаних із виникненням кримінальних проваджень, цивільних, господарських справ та справ про адміністративні правопорушення для надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Поняття «Судова ветеринарна медицина» близьке до поняття «Судово-ветеринарна експертиза», хоча їх не можна ототожнювати. Судова ветеринарна медицина є базовою наукою для судово-ветеринарної експертизи. Термін «експертиза» є похідним від слова «експерт» (*expertus* – лат.), що означає досвідчений. Судова експертиза передбачає дослідження судовим експертом певних питань, що потребують спеціальних знань.

Отже, судово-ветеринарна експертиза – це наукове дослідження об'єктів, виконане лікарем ветеринарної медицини – судово-ветеринарним експертом за процесуальним документом про призначення судово-ветеринарної експертизи з метою надання висновку із ветеринарних питань, які виникли під час досудового розслідування у кримінальному судочинстві або судового розгляду справи у будь-якому виді судочинства.

Нині судова ветеринарна експертиза широко застосовує досягнення нормальної і патологічної анатомії, фізіології, зоогієни, біохімії, мікробіології, токсикології, епізоотології, паразитології та інших клінічних ветеринарних дисциплін і має з ними предметний зв'язок. Так, застосування патологоанатомічних, біохімічних, мікробіологічних, токсикологічних, клінічних та інших методів досліджень дозволяє судово-ветеринарним

експертам правильно визначити характер патологічних змін в органах, причин смерті тварини; досліджувати матеріали судових і слідчих справ, що мають відношення до предмета дослідження.

Актуальність вивчення цієї навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» здобувачами вищої освіти у загальній системі підготовки лікарів ветеринарної медицини у ЗВО України пояснюється тим, що вона дає базові знання з теорії та практики судово-ветеринарної експертизи, які набувають повного завершення у державних експертних установах Міністерства юстиції України.

Метою опанування обов'язкової компоненти «Судова ветеринарна медицина» у закладах вищої освіти є формування професійних знань і навичок щодо питань організаційно-методичного забезпечення проведення судово-ветеринарної експертизи тварин, яким заподіяна шкода здоров'ю у вигляді тілесних ушкоджень чи каліцтва, а також їх смерті від різних видів зовнішнього впливу (фізичного, хімічного, біологічного) з оформленням результатів досліджень.

Основний фокус навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» є усвідомлення фундаментальних засад взаємозв'язку знань з ветеринарних та загально біологічних дисциплін та судової ветеринарної медицини, засвоєння основних принципів їх застосування у підготовці лікаря ветеринарної медицини у системі сучасної вищої ветеринарної освіти.

Згідно з вимогами здобувачі вищої освіти у ЗВО щодо судової ветеринарної медицини повинні *знати*:

- поняття судової ветеринарної медицини та судово-ветеринарної експертизи;
- історію розвитку судової ветеринарної медицини;
- організаційно-правові засади призначення та проведення судово-ветеринарної експертизи в Україні;
- сучасні наукові дані та можливості судово-ветеринарної експертизи;
- методи і правила судово-ветеринарного дослідження [10–14];
- принципи відбору біологічного матеріалу від підекспертних тварин та трупів тварин для різних видів додаткових досліджень;
- особливості проведення судово-ветеринарної експертизи травмованих тварин;
- особливості судово-ветеринарної експертизи тварин за отруєнь;
- особливості судово-ветеринарної експертизи трупів тварин;
- особливості судово-ветеринарної експертизи речових доказів біологічного походження;
- особливості судово-ветеринарної експертизи у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх годівлі, умов утримання та експлуатації; у разі дефектів надання ветеринарної допомоги фахівцями ветеринарної медицини;
- особливості судово-ветеринарної експертизи за епізоотій;
- особливості судово-ветеринарної експертизи кормів і кормових добавок;
- професійну етику і деонтологію у роботі судово-ветеринарного експерта;

– чинне законодавство у сфері ветеринарної медицини і судової експертизи.

Вміти:

- демонструвати техніку проведення огляду трупа тварини або постраждалої тварини на місці події;
- встановлювати факт настання біологічної смерті тварини;
- проводити судово-ветеринарне дослідження трупа тварини та постраждалої живої підекспертної тварини;
- описувати тілесні ушкодження, виявлені під час судово-ветеринарного дослідження постраждалої тварини чи трупа тварини;
- визначити ступінь тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілої тварини;
- встановлювати каліцтво тварини;
- встановлювати судово-ветеринарні діагнози;
- оформляти результати судово-ветеринарного дослідження;
- застосовувати морально-деонтологічні принципи у спілкуванні з правоохоронними органами, судом, зоозахисниками, зацікавленими особами, колегами.

Попередніми умовами для вивчення навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» є опанування базових і клінічних навчальних компонент: анатомія свійських тварин; цитологія, гістологія та ембріологія; фізіологія тварин; патологічна анатомія тварин та розтин; мікробіологія; вірусологія; мікологія; епізоотологія та інфекційні хвороби; паразитологія та інвазійні хвороби; клінічна діагностика хвороб тварин; клінічна біохімія; внутрішні хвороби тварин; ветеринарна хірургія; ветеринарна репродуктологія; ветеринарна токсикологія; ветеринарна фармакологія, ветеринарне правознавство України тощо.

У Державному біотехнологічному університеті (м. Харків) навчальна компонента «Судова ветеринарна медицина» викладається на кафедрі санітарії, гігієни та судової ветеринарної медицини для студентів галузі знань 21 «Ветеринарна медицина», спеціальності 211 «Ветеринарна медицина», освітнього ступеня магістр. Розроблена робоча програма з цієї навчальної компоненти, навчально-методичний комплекс, базова контролююча програма у вигляді тестових завдань, завдання для самостійної роботи студентів під час підготовки до модульних контрольних робіт та іспиту.

Націлена на розвиток компетенції майбутнього фахівця, навчальна компонента «Судова ветеринарна медицина» надає основи знань щодо сучасних можливостей судово-ветеринарної експертизи, виконання функцій судового експерта згідно процесуального законодавства за професійним спрямуванням, а також надає відповідні вміння.

Загалом робочою програмою навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» передбачено всього занять обсягом 150 год., з них 54 год. – аудиторних і 96 год. – самостійна робота. Серед аудиторних занять: 28 год. – лекцій, 26 год. – лабораторні заняття (табл. 1).

Таблиця 1

**Обсяг обов'язкової навчальної компоненти
«Судова експертиза харчових продуктів» за навчальним планом**

Види занять та форми контролю			Обсяг дисципліни за навчальним планом		Форми проміжного контролю
			годин	кредит	
Усього годин за планом:			150	5,0	
Аудиторні заняття:	лекції	28	54		
	лабораторні	26			
Самостійна робота:			96		
Модуль 1	аудиторні	лекції	18	36	модульна контрольна робота № 1
		лабораторні	18		
	самостійна робота		54		
	разом		90	3	
Модуль 2	аудиторні	лекції	10	18	модульна контрольна робота № 2
		лабораторні	8		
	самостійна робота		38		
	разом		60	2	
Форма підсумкового контролю			Іспит		

Робочою програмою навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» передбачено 2 модулі, вивчення яких закінчується написанням тестових модульних контрольних робіт. Поточний контроль здійснюється на лабораторних заняттях відповідно до конкретних цілей з кожної теми. Під час оцінювання навчальної діяльності надається перевага стандартизованим методам контролю: структурованим письмовим роботам, ролевим іграм, доповідям, тестуванню.

Завершується вивчення курсу складанням студентами іспиту. До іспиту допускають здобувачі вищої освіти, котрі виконали усі види робіт, передбачені робочою програмою. Іспит є стандартизованим і включає тестовий контроль, з теоретичної та практичної підготовки.

Структура змісту навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина», яка розроблена нами у Державному біотехнологічному університеті (м. Харків) подана у табл. 2.

Таблиця 2

Структура змісту навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина»

<i>Змістовність занять</i>		<i>Обсяг (год.)</i>
Модуль 1 (90 год/3 кредити)		
Організаційно-правові засади судово-ветеринарної експертизи в Україні. Судово-ветеринарна живих підекспертних тварин, судово-ветеринарна танатологія, травматологія і токсикологія		
Аудиторні заняття (всього)		42
<i>Лекції:</i>		18
1	Організаційно-правові засади судово-ветеринарної експертизи в Україні.	2
2	Судово-ветеринарна експертиза живих підекспертних тварин.	
3	Вчення про вмирання і смерть. Судово-ветеринарна оцінка трупних явищ (судово-ветеринарна танатологія).	2
4	Судово-ветеринарна експертиза за раптової смерті, ексгумованих і розчленованих трупів, а також трупів новонароджених тварин.	2
5	Загальна судово-ветеринарна травматологія.	2
6	Судово-ветеринарна експертиза за ушкоджень тупими предметами.	2
7	Судово-ветеринарна експертиза за ушкоджень гострими предметами.	2
8	Судово-ветеринарна експертиза за вогнепальних ушкоджень.	2
9	Загальна судово-ветеринарна токсикологія.	2
10	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка окремих отруєнь.	2
<i>Лабораторні заняття:</i>		22
1	Порядок призначення та правила підготовки, проведення і оформлення матеріалів судово-ветеринарної експертизи (дослідження).	2
2	Судово-ветеринарні ознаки та критерії ступенів тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини.	
3	Порядок судово-ветеринарного встановлення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини.	
4	Методика огляду місця події й трупа тварини на місці події чи на місці його виявлення.	2
5	Порядок проведення судово-ветеринарної експертизи трупів тварин в секційній залі спеціалізованої експертної установи та укладання висновку судово-ветеринарного експерта за результатами дослідження трупа.	2
6	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини, тупими предметами.	2

<i>Змістовність занять</i>		<i>Обсяг (год.)</i>
7	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини, гострими предметами.	2
8	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини за термічних ушкоджень і ушкоджень електричним струмом.	2
9	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини за вогнепальних ушкоджень.	2
10	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини у випадках механічної асфіксії.	2
11	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини за окремих отруєнь.	2
Самостійна робота:		48
1	Історія становлення судової ветеринарної медицини.	10
2	Зразки процесуальних документів щодо судово-ветеринарної експертизи.	10
3	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини унаслідок змін атмосферного тиску.	8
4	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини за променевої травми.	4
5	Судово-ветеринарна діагностика та оцінка шкоди, заподіяна здоров'ю тварини за ушкодження від дії атмосферної електрики.	4
6	Судово-ветеринарна характеристика переломів, переломовивихів, вивихів та підвивихів кісток скелета тварин, що кваліфікуються як тяжкі тілесні ушкодження.	4
7	Судово-ветеринарні критерії ушкоджень, що проникають у порожнини тіла тварини.	2
8	Судово-ветеринарна характеристика фітотоксикозів тварин.	4
9	Судово-ветеринарна характеристика та діагностика отруєння тварин протитуберкульозними препаратами.	2
Модульна контрольна робота № 1.		
Модуль № 2 (60 год/2 кредита).		
Судово-ветеринарна експертиза у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх годівлі, умов утримання та експлуатації; за дефектів надання ветеринарної допомоги фахівцями ветеринарної медицини та за епізоотій; речових доказів тваринного походження.		
Аудиторні заняття (всього)		12
<i>Лекції:</i>		8
1	1. Судово-ветеринарна експертиза у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх годівлі.	2

<i>Змістовність занять</i>		<i>Обсяг (год.)</i>
2	2. Судово-ветеринарна експертиза у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх утримання і експлуатації, жорстокого поводження.	2
3	Судово-ветеринарна експертиза за дефектів надання ветеринарної допомоги фахівцями ветеринарної медицини та епізоотій.	2
4	Судово-ветеринарна експертиза речових доказів тваринного походження.	2
<i>Лабораторні заняття:</i>		4
1	Методи судово-ветеринарного виявлення шкоди, заподіяної здоров'ю тваринам, внаслідок порушення їх годівлі, утримання, експлуатації, за епізоотій.	2
2	Судово-ветеринарні методи досліджень.	2
<i>Самостійна робота:</i>		48
1	Клінічний прояв та патологоанатомічні зміни у тварин за окремих мікроелементозів і гіповітамінозів.	10
2	Клінічний прояв та патологоанатомічні зміни у тварин за хвороб органів травлення, які виникають у разі порушення годівлі.	10
3	Клінічний прояв та патологоанатомічні зміни у тварин за хвороб органів дихання, які виникають у разі порушення умов їх утримання і експлуатації.	10
4	Клінічний прояв та патологоанатомічні зміни у тварин за хвороб органів опорно-рухового апарату, які виникають у разі порушення умов їх утримання і експлуатації.	10
5	Судово-ветеринарна характеристика отруєння кормовими рослинами, котрі за певних обставин є отруйними, сенсibilізують тварин до дії сонячного світла, містять сапоніни та кумарини.	4
6	Судово-ветеринарна характеристика за аспергілотоксикозів і пеніцилотоксикозів.	4
Модульна контрольна робота № 2.		

Поточний контроль знань здобувачів вищої освіти здійснюється у вигляді написання тестових контрольних робіт, а підсумковий – написання тестової екзаменаційної роботи. Для цього нами розроблено тестові завдання і спеціальні картки, в які здобувачів вищої освіти вписують варіанти відповідей (рис. 1).

ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет ветеринарної медицини
Кафедра Санітарії, гігієни та судової ветеринарної медицини.

Дисципліна Судова ветеринарна медицина

Спеціальність 211 Ветеринарна медицина

Форма навчання денна ОР «Магістр»

Студент _____

Курс _____ група _____ « _____ » _____ 202 _____

Варіант № _____

№ тесту	Відповідь студента	Результат перевірки	№ тесту	Відповідь студента	Результат перевірки	№ тесту	Відповідь студента	Результат перевірки
1			10			19		
2			11			20		
3			12			21		
4			13			22		
5			14			23		
6			15			24		
7			16			25		
8			17					
9			18					

Загальні результати перевірки:

Кількість правильних відповідей

Балів за 100 бальн. шкалою

Оцінка за національною шкалою: (необхідне обвести)	<i>відмінно</i>	<i>добре</i>	Оцінка за шкалою ESTS: (необхідне обвести)	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>
	<i>задовільно</i>	<i>не задовільно</i>		<i>D</i>	<i>E</i>	<i>FX F</i>
Викладач:	Підпис		Прізвище, ініціали			

Рисунок 1. Картка для виконання модульної та екзаменаційної контрольної роботи.

Оцінювання знань поточного і підсумкового контролю здійснюється за 100-бальною шкалою: національною та ECTS (табл. 3):

Таблиця 3

Шкала оцінювання

100-бальна шкала	Оцінка за національною шкалою	Визначення	Оцінка за шкалою ECTS
90 – 100	відмінно	Відмінно – відмінна відповідь, виконання роботи лише з незначною кількістю помилок	A
85 – 89	добре	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками	B
75 – 84		Добре – в загальному правильна відповідь, робота з певною кількістю грубих помилок	C
65 – 74	задовільно	Задовільно – непогано, але зі великою кількістю недоліків	D
60 – 64		Достатньо – відповідь, робота задовольняє мінімальні критерії	E
1 – 59	незадовільно	Незадовільно	F

Висновки

1. Навчальна компонента «Судова ветеринарна медицина» викладається для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 211 Ветеринарна медицина у закладах вищої освіти України.

2. Структура навчальної дисципліни «Судова ветеринарна медицина» складається із 2-х модулів, які включають лекційні, семінарські і самостійні заняття.

3. Модуль 1 включає 3 кредити (90 годин) та присвячений питанням організаційно-правових засад судово-ветеринарної експертизи в Україні, а також судово-ветеринарної експертизи живих підекспертних тварин, судово-ветеринарної танатології, травматології і токсикології. Модуль 2 включає 2 кредити (60 годин) та присвячений питанням судово-ветеринарної експертизи у разі захворювань і загибелі тварин за порушення їх годівлі, умов утримання та експлуатації; за професійно-посадових правопорушень фахівців ветеринарної медицини та виникнення епізоотій; речових доказів тваринного походження.

4. Поточний контроль знань здобувачів вищої освіти з навчальної компоненти «Судова ветеринарна медицина» здійснюється у вигляді написання модульних тестових контрольних робіт, а підсумковий – написання тестової екзаменаційної роботи.

5. Процес підготовки судово-ветеринарних експертів є технологічно складним, багаторівневим і відповідальним. Свого розвитку він набуває у закладах вищої освіти, які ведуть підготовку лікарів ветеринарної медицини і закінчується у державних експертних закладах Міністерства юстиції України, у яких лікар ветеринарної медицини з освітнім ступенем спеціаліст чи магістр, який має намір отримати кваліфікацію судово-ветеринарного експерта, проходить експертну підготовку за експертною спеціальністю 18.1 «Ветеринарні дослідження», а також процес атестації та отримує кваліфікацію судового експерта із вище зазначеної експертної спеціальності після чого самостійно на професійній основі здійснювати судово-експертну діяльність з проведення судово-ветеринарної експертизи.

Список літератури

1. Кравців Р., Крупник Я., Чайковський Б., Смолін Г. Актуальність підготовки лікарів ветеринарної медицини з поглибленим знанням права. *Ветеринарна медицина України*. 2002. 8. С. 35–36.

2. Попович Є. М. Єдність науки та практики в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 158–172. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.012 (дата звернення: 01.09.2022).

3. Ключев О. М. Удосконалення експертного забезпечення правосуддя: теоретичні, правові та організаційні аспекти. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. 2019. Вип. 19. С. 102–117. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.08 (дата звернення: 08.09.2022).

4. Munro R., Ressel L., Gröne A., Hetzel U., Jensen H. E., Paciello O., Kipar A. European Forensic Veterinary Pathology Comes of Age. *J Comp Pathol*. 2020. Vol. 179. Pp. 83–88. DOI: 10.1016/j.jcpra.2020.08.003 (дата звернення: 08.09.2022)

5. Benetato M. A., Reisman R., McCobb, E. The veterinarian's role in animal cruelty cases. *Javma-journal of the american veterinary medical association*. 2011. Vol. 238. Is. 1. Pp. 31–34. DOI: 10.2460/javma.238.1.31 (дата звернення: 08.09.2022).

6. Яценко І. В., Дереча Л. М. Можливості судово-ветеринарної експертизи як нового виду судових експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник наукових праць*. Харків: «Право», 2019. Вип. 19. С. 550-567. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.044. (дата звернення: 08.09.2022).

7. Яценко І. В. Місце судово-ветеринарної експертизи в системі судових експертиз та її значення у судочинстві. *Eurasian scientific discussions*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. Pp. 27–29. URL: <https://sciconf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasianscientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/> (дата звернення: 08.09.2022).

8. Яценко І. В., Головка Н. П., Кириченко В. М., Балинян Т. Є, Богатко Н. М., Букалова Н. В., Сердюков Я. К. Експертний випадок дослідження фрагментів тіла лося європейського (*Alces alcess L.*) за матеріалами досудового розслідування кримінального провадження щодо бракон'єрства. *Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини*. 2017. Вип. 35, т. 1, ч. 2. С. 115–126.

9. Бараник В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2193/vnulpurn201480141.pdf> (дата звернення: 01.09.2022).

10. Правила судово-ветеринарного визначення ступеня тяжкості шкоди, заподіяної здоров'ю тварини (методичні рекомендації) / І. В. Яценко, О. І. Парилівський. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2022. 47 с.

11. Методика судово-ветеринарного дослідження тварин з метою встановлення їх каліцтва / І. В. Яценко, О. І. Парилівський, Р. Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. 50 с.

12. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин / І. В. Яценко, О. І. Парилівський, Р. Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 336 с.

13. Порядок вилучення об'єктів судово-ветеринарної експертизи з трупа тварини для лабораторних досліджень: Методичні рекомендації / І. В. Яценко, О. І. Парилівський, Р. Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2021. 51 с.

14. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин: Методичні рекомендації / І. В. Яценко, О. І. Парилівський, Р. Г. Казанцев. Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2022. 41 с.